

SJEĆANJA ISIDORA LEVIJA

Rodjen sam 4. jula 1901. u Sarajevu. Po zanimanju sam električar. Imao sam do rata svoju radnju u Ferhadiji 19. Otac Avram nije imao stalno zanimanje; bio je kućevlasnik i živjeo je od rente, a prije toga je imao kožarsku radnju. Bio sam oženjen i imao sam dvoje djece, curicu od 12 i sina od 10 godina. Otac i moja drugarica Bianka sa dvoje djece stradali su u logorima. Osim ove najbliže rodbine stradala su mi i dva brata i jedna sestra sa troje djece.

Na dan 3. septembra 1941. ustaše su odvele mene, moju ženu Bianku sa dvoje djece, brata Salomona sa ženom i dvoje djece i mladjeg brata Cadika neoženjenog, sve skupa najprije u Kruščicu kod Travnika, gdje smo bili tri nedjelje vrlo slabo hranjeni, iako su nam iz Sarajeva naši slali hranu, koju nam ustaše nisu davale. Krajem septembra su svi muškarci stariji od 13 godina bili strpani u vagone kao haringe, nas oko 300, i odvezeni u Jasenovac - šumu. Ondje smo bili također oko tri nedjelje, pa su nas zbog velike poplave onda otpremili iz tog logora tako, da su većinu slabih i iznemoglih nekamo odveli i pobili. Mene su sa još 20 zatočenika ostavili u tom logoru, da rušim barake. Kad je to bilo izvršeno, naredili su nam da iskopamo veliku jamu 2 x 2 m. Za to vrijeme su nam dali bolju hranu. Kada je i to bilo gotovo, postrojili su nas i svakog drugog su iz stroja izvukli van, prisilili ostale da sidju u iskopanu jamu i postreljali njih 10. Mi koji smo ostali, morali smo ubijene zatrpati iskopanom zemljom. Onda su nas pod jakom stražom otpremili pješke u Jasenovac Ciglanu. Bila je onda već velika zima, a išli smo pješke oko 2 i pol sata. Na ulazu u logor bilo je mnogo zatočenika, koji su bili dovezeni i iskrčani iz vozova, pa su također ulazili u taj logor. Sa obje strane su bile ustaše. Starije i slabe su odmah odstranjivali i maljevima nedaleko ubijali i bacali u hrpe. Bile su takve hrpe s obje strane ulaza u logor. U njima je bilo još poluživih zatočenika.

Kada sam stigao do tzv. tunela Ciglane vidjeo sam stvari odvedenih i sigurno likvidiranih logoraša iz šume Jasenovac. Medju istim sam opazio i ruksak vlastitog brata Salomona i brata Cadika. Bio sam očajan, ali se niko nije smjeo zadržavati, a kamo li razgledati te stva-

ri. U tunelu nas nisu zadržavali i zato, jer su nam stvari bile već pregledane, a najvažnije oduzeto. Tjerali su nas odmah do same Ciglane na rad. Bilo je veliko blato od zemlje ilovače, pa je teško išlo. Ondje su neki mladi kulturbundovci bili čuvari, od kojih je jedan rekao jednom poznatom trgovcu iz Zagreba: "Siehst du Jude was heisst Arbeit?"* Tjerali su nas odmah nemilosrdno batinama, a na povratku smo morali i pjevati. Na samom ulazu u logor stajale su ustaše i svakoga udarale šibom kao što se marva tjera. Taj posao sa kopanjem i prenošenjem zemlje za ciglu nije dugo trajao. Nastali su brzo kišni i hladni dani, pa se morao taj rad obustaviti.

Došlo je međjutim do nečega, što je bilo još gore. Kad se kišni period produžio gonili su nas da radimo na dizanju nasipa. Prozvali smo ih brzo "nasipi smrti", jer su mnogi na njima stradali; bili su pobijeni. Svakog dana je ostajalo na nasipima najmanje po desetak zatočenika. Grobari su ih kupili i odnosili kao nepotrebne stvari, kako im je bilo naredjeno. Srećom, ja nisam dugo ostao /odnosno posve ostao/ na tim nasipima. U proljeće sam bio premješten na dezinfekciju, koja je tek bila zavedena zbog tifusa. Bile su izgrađene kađe za kupanje, šišali su svima kosu do kože i dezinficirala se odjeća i pralo rublje, jer su skoro svi bili vašljivi. Zatočenici koji su dolazili na dezinfekciju, bili su već iznureni i mršavi, teško je bilo pojedine i prepoznati; masovno su umirali.

Zatim je osnovana D-grupa, koja je bacala lješve u tzv. "Krematorij" Ciglane, gdje se pekla cigla. Tog proljeća i ljeta je najviše ljudi stradalo. Osobito su Jevreji u tom vremenu masovno dolazili, najviše preostali starci, žene i djeca, od kojih nisu skoro nikoga dugo ostavljali životu. Žene i djeca, kao i starci preko 60 godina su redovno odmah po dolasku u Jasenovac bili likvidirani, obično masovno.

Zatim je osnovana i C-grupa, u koju su slali navodno po nekoj kazni, najviše deklarirane komuniste, sabotere i propagandiste protiv ustaškog poretka. Došla je u tom proljeću 1942. i jedna, navodno međunarodna, Komisija, pa su ustaše prije toga tjerali zatočenike, da sve barake čiste i rede. Dobijali smo nekoliko dana i malo bolju hranu, a tom prilikom smo svi dobili brojeve sa nalogom da na pitanje bilo kog člana Komisije za ime ili bilo koje drugo pitanje smijemo reći samo da je upitan zatočenik broj taj i taj. Komisija je došla nekoliko dana poslije priprema, a kada je ta Komisija otišla, sve je išlo kao i prije. Tjerali su i ubijale ustaše bez razlike i bez ikakvog milosrdja. Imali smo svi utisak, da su mlade ustaše

x "Vidiš li Jevrejine šta znači rad?"

bile naročito pripremane na to, da i ne osjete /a kamo li pokažu/ bilo koje znakove milosrdja, ili sažaljenja, npr. kod ubijanja male djece.

Odjednom su razglasili, da neće biti više ubijanja i da će moći pisati svojma karte i dobijati pakete oni zatočenici, koji budu dobro radili i slušali naredjenja. To je bilo nekako za neke i dozvoljeno, ali je ubijanja i zlostavljanja bilo kao i prije. Odredili su onda i grupu C3, koja je bila potpuno pod vedrim nebom u prostoru ograđenom samo bodljikavom žicom, veoma tijesnom tako, da se zatočenici u tom prostoru nisu mogli ni kretati. Većinom su sjedili, ili ležali na goloj zemlji. Nije nikakvo čudo, da ni najotporniji, pa i zdravi nisu mogli više od 6-7 dana izdržati u toj C3 grupi. Da bi brže s njima dokrajčili nisu im davali ni onu mizernu hranu, koju su dobivali ostali koji su nešto radili. Glad je doprinosila i tome, da im se ni glas nije čuo. Umirali su beščujno i svjesni, da im se ustaše neće ni jednim metkom smilovati. Pjegavac i vašljivost su dostigli kulminaciju, pa su se ustaše bile prepale, da će i ustaški stražari oboljeti.

Kada je Luburić dolazio u logor, slijedećeg dana je obično bila masovna likvidacija starijih i slabijih zatočenika. Sjećam se, da sam jednom vidjeo u Ciglani posve iznemoglog poznatog mjenjača Milutinovića iz Sarajeva, koji mi je tako iscrpljen rekao, da bi dao nekome i milion dinara samo da ga spasi logora. Nije se spasio, ubili su i njega, jer nije više raspolagao ni svojim milionima.

Ustaše su često upadale u barake, budile izmorene zatočenike, izvlačile ih i odvodile na likvidaciju preko Save u Gradinu ili u Pićilijevu peć. Jednom su mene tako bili uhvatili za nogu u mraku na boksu. Ja sam je samo povukao i nastavio da hrčem, pa su oni drugog do mene uhvatili za nogu i izvukli. Početkom 1944. godine su me prebacili u radionu automobila, zvanu "Brzi sklop". Tražio me je Samlaić kao električara, a bilo nas je u toj radionu svega 15-20 kad sam ja došao. Jedne su noći pobjegla dvojica, Bulat i još jedan, čijeg se imena ne sjećam. Poslije dva dana donijeli su u radionu jednu kantu prekrivenu darom* i upitaše nas da li znamo šta je u kanti. Niko nije mogao znati, pa je jedan ustaša otkrio otvor i izvukao je iz kante Bulatovu glavu, pa su nas pitali da li ga poznajemo. Bila je subota. Počeli su vikati uvjeravajući nas, da iz logora nema bježanja i da će svaki tako svršiti kao ovaj, ako pokuša bježati. Zastrašivali su nas dižući za kosu odrubljenu glavu. Slijedećeg dana, rekoše, biće nogometna utakmica. Izveli su nas zaista u krug i postavi-

* Dara - platno za džak, juta.

li na brzim Bulatovu glavu. Jedan ustaški šegrt iz radionice, Perc Jukić, morao je šutirati glavu, a ustaše su se brujale i pitule su ko želi još da šutira u gol. Pošto je bila završena utakmica, naredili su jednom zatočeniku, da uzme glavu, lijepo je opere i postavi na jednu stolicu. Onda su mu stavili cigaretu u usta, a mi smo zatočenici morali defilovati pored Bulatove glave. Bulat je bio iz Sarajeva i stanovao je na Crnom vrhu u Kovačićima. Bio je dobar automobilski majstor. Poslije te utakmice poslali su nas da ručamo.

U aprilu 1945. kada su se Nijemci i ustaše morali povlačiti iz Jasenovca, povukli su sa ovim Brzim sklopom i nekoliko boljih majstora, medju kojima i mene. S njima smo stigli sve do Zagreba, gdje je meni uspjelo među prvim zatočenicima da pobjegnem, a drugi su otišli dalje. Prijavio sam se odmah Komisiji za ispitivanje ratnih zločina i Vojnoj komandi kao odbjegli zatočenik. Ondje sam brzo našao Bukija Kamhija, špenglera* i sina Monija Altarca.

Ja sam pisao u prvo vrijeme potajno, dok me nisu premjestili u dezinfekciju, o onim licima koja su stradala, čitave grupe odvedenih na likvidaciju i uspio sam jedne noći, kad sam bio potpuno sam, da to što sam onda bio napisao zakopam u jednoj plehanoj kutiji u zemlju pokraj samog dimnjaka dezinfekcije. Kada sam se javio spomenutoj Komisiji, dali su jednu uputnicu za narodne vlasti da idem tražiti /iskopati/ ta skrivena dokumenta i, ako ih nadjem, da im to predam. To sam odmah uradio i imam jednu potvrdu, koju sam dobio od NO Novske - Komande mjesta sa originalnom Uputnicom Komande.*** Sama dokumenta, koja sam stvarno iskopao tačno na mjestu gdje sam ih bio sakrio, predao sam onda komandi mjesta u Novskoj, a ta Komanda je ista dokumenta poslala Komisiji za ratne zločine u Sarajevu, gdje se i sada navodno nalaze, kako je to meni svojevremeno rekao tadašnji sudija dr Alkalaj, koji je tada bio na sudu.

Potvrda Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora ZAVNOHa od 27. svibnja 1945. godine Izidoru Leviju, zatočeniku Jasenovca, izdata od Komande mjesta Novska pod službeno od 5.VI 1945. - glasi:

"Izidor LEVI, koji je bio zatočenik u Jasenovcu putuje u Jasenovac da iskopa sakrivena dokumenta, koje je on zakopao, pa će ih sada izvaditi.

Molimo, da drugu Leviju dadnete stražu, odnosno pratnju te uredite sve, da ode u logor i izvadi spomenuta dokumenta, koja ćete zapakovati i po Vašem

* Špengler - limar.

*** I. Levi je obećao dru Konfortiju da će taj dokumenat fotografisati i ustupiti fotografiju za ovu publikaciju. Nažalost, fotografija je toliko slaba da se ne može objaviti.

kuriru, koji mora biti apsolutno povjerljiv i siguran, odmah i najhitnije dostaviti ovoj Zemaljskoj komisiji.

Dokumenta su od neobične važnosti i hitnosti, pa molimo da čitavu stvar tako i shvatite i da učinite sve što je moguće, da se ti dokumenti po pouzdanosti osobi na najbrže mogući i najsigurniji način dostave ovamo.

S F - S N !

Sekretar:
Dr T. Franić

Predsjednik:
potpis nečitljiv

Komanda mjesta NOVSKA
5.VI. 1945."

Uz ovu Potvrdu je priložena jedna fotografija zarobljenih domobrana.

Ispod navedene potvrde stoji slijedeće:

"Potvrđujemo primitak dokumenata, koji su bili zakopani u logoru Jasenovcu, koje je pronašao drug Levi Izidor i predao ovoj Komandi, a koja dokumenta sadrže spisak pobijenih lica u logoru Jasenovcu."

Komandant, poručnik
potpis nečitljiv

NAPOMENA: Drug Isidor LEVI, sada u Nataniji /Israel/ ima ondje dobro uhodanu privatnu Električarsku radnju. Iselio se 1948. iz Sarajeva u Izrael i bio je nekoliko puta u Jugoslaviji kao turista - emigrant. Obećao mi je, da će i ovoga ljeta doći u Jugoslaviju, kada će nam predati i fotokopiju Potvrde, koju posjeduje sa naprijed navedenim sadržajem. Trebalo bi nastojati, da dobijemo barem prepis, ili fotokopiju navedenog spiska pobijenih logoraša, kao veoma autentičan dokument, koji je bio stvarno pisan u vremenu kada su ta zlodjela vršena. Poznato je i meni lično, da je pisanje bilo kakvih događaja u Jasenovcu i drugim ustaškim logorima bilo osobito strogo zabranjeno i da se to uvijek kažnjavalo smrću, ako bi se ko uhvatio na djelu, ili drugo lice tako nešto skrivalo.

Dr J. Konforti